

БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАР ИЧКИ АУДИТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ (ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МИСОЛИДА)

Хожаев Азизхон Саидалохонович

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Фарғона политехника институти, E-mail: a.chojayev@ferpi.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7503117>

Аннотация: Мазкур мақолада олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари маблағлари ички аудит ва назоратини ташкил этишнинг назарий-методологик масалалари ёритилган. Олий таълим муассасаларида ички аудит ва молиявий назорат хизмати ишларини ташкил қилиш, бюджетдан ташқари топилган маблағларни молиявий назорат қилиш ва улардан фойдаланиш тартиблари келтирилган. Шунингдек, давлат ва молиявий мустақилликка эришган олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари маблағларнинг ички-аудити ва назоратини ташкил этишни такомиллаштириш масалалари баён қилинган.

Таянч сўзлар: бюджет ташкилоти, олий таълим муассасаси, молиялаштириш манбаалари, бюджетдан ташқари маблағлари, даромадлар ва харажатлар сметаси, назорат, ички аудит, молиявий назорат, давлат молиявий назорати, штатлар жадвали

Халқаро амалиётда олий таълим муассасалари фаолиятини бозор муносабатлари қонунларига мос ҳолда, уларнинг молиявий, ташкилий бошқарув ва академик мустақиллиги асосида ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилади. Бу ўз навбатида, олий таълим муассасалари ўртасида рақобат муҳитини шаклланиши орқали тайёрлаётган кадрларнинг сифатини, таълим муассасаларининг илмий салоҳияти ва мавжуд моддий-техник базасидан келиб чиққан ҳолда тадбиркорлик фаолиятлари асосида қўшимча пуллик хизматларни кўрсатиш орқали бюджетдан ташқари молиявий маблағларни жалб этилишида муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистон амалиётида ҳам давлат олий таълим муассасалари фаолиятини тубдан ислоҳ қилишга қаратилган, тарихий кутилган 2 та Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорларининг қабул қилиниши асосида 35 та давлат олий таълим муассасаларига 2022 йил 1 январдан бошлаб академик, ташкилий бошқарув ҳамда молиявий мустақиллик берилди [1,2]. Бу ўз навбатида давлат олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақилликни тақдим этиш орқали уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятидаги имкониятларидан кенгроқ

фойдаланишга, олий таълим муассасасининг тадбиркорлик фаолиятларини янада ривожлантириш ҳамда хорижий инвестицияларни жалб этиш орқали қўшимча бюджетдан ташқари маблағларни ишлаб топишга сабаб бўлиши мумкин. Бунда олий таълим муассасалари томонидан ишлаб топилган ёки жалб қилинган ҳар бир сўмлик маблағлардан оқилона фойдаланиш зарур бўлади. Айниқса, ушбу ишларни ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтган 10 та ва молиявий мустақилликка эришган 35 та олий таълим муассасалари учун алоҳида аҳамият касб этади. Олий таълим муассасаларида ички аудит ва молиявий назорат тизими орқали бюджет ҳамда бюджетдан ташқари топилган маблағларнинг назорат ишларини амалга ошириш, раҳбарият учун холис, ишончли ва мустақил ахборотларни тақдим этиш ва илғор хорижий тажрибалардан кенг фойдаланиш ҳамда ушбу жараёнларни тадқиқ этишнинг назарий, методологик жиҳатларини тадқиқ этишни тақозо қилади.

Олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари топилган маблағларнинг ички аудити ва назоратини ташкил қилишнинг назарий, услубий ва амалий масалалари юзасидан бир қатор хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан илмий тадқиқотлар олиб борилган.

Россиялик иқтисодчи олим Ш.Э.Амирхановнинг (2012) илмий тадқиқотларида бюджет ташкилотларида, хусусан, профессионал таълим ташкилотларида ички молиявий назоратни ташкил қилиш масалалари ёритилган [3].

Иқтисодчи олим О.В.Журавлева илмий ишларида олий профессионал таълим муассасаларида ички молиявий назоратни ташкил қилиш масалалари баён қилинган [4].

Иқтисодчи олимлар А.К.Ибрагимов, Б.Б.Сугирбаевларнинг (2010) ишларида бюджет назорати ва аудитини ташкил этишнинг назарий ва амалий масалалари тадқиқ қилинган [5].

Иқтисодчи олим С.У.Меҳмоновнинг (2018) илмий ишларида бюджет ташкилотларида ички аудит методологиясини такомиллаштириш масалалари ўрганилган [6].

Иқтисодчи олим Ш.В.Ғаниевнинг (2008) илмий тадқиқот ишларида таълим тизими мисолида бюджет ташкилотларида молиявий назоратни ташкил этишни такомиллаштириш масалалари баён қилинган [7].

Иқтисодчи олим А.А.Остонақуловнинг (2021) илмий тадқиқот ишлари бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва

ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш масалалари тадқиқ қилинган [8].

Иқтисодчи олима З.У.Хамидованинг (2021) илмий ишларида бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат хизматлари фаолиятини олий таълим муассасаларида ташкил этиш масалалари баён қилинган [9].

Юқоридаги илмий тадқиқот ишларида, шунингдек, қабул қилинган кодекс, низом ва буйруқларда асосан бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назоратни ташкил қилиш масалалари ёритилган [10,11,12]. Лекин мазкур тадқиқотларда олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари топилган маблағлари ички аудити ва назорати бўйича етарлича тадқиқотларнинг олиб борилмаганлиги, мазкур мавзунинг тадқиқ объекти сифатида ўрганилишига сабаб бўлди.

Олий таълим муассасаларини бошқарувини ташкил этишда уларни ишончли ахборотлар билан таъминлаш муҳим ҳисобланиб, бу унинг барча фаолиятлари, шунингдек, молиявий аналитик фаолиятига ҳам тааллуқли ҳисобланади. Молиявий аналитик ахборотларининг асосини олий таълим муассасалари молиявий фаолияти, таълим жараёнининг барча босқичларининг самарадорлиги таҳлили, ички аудит тизими ҳисобланади. Бизга маълумки олий таълим муассасаларида бюджетдан молиялаштириш ва унинг смета асосида ижросини таъминлашда бухгалтерия ҳисоби, ички аудит ва таҳлил ишлари асосида мавжуд смета орқали ташкил этилади. Бугунги кунда олий таълим муассасаларидаги ушбу соҳага оид муаммолар сирасига: фаолият йўналишлари бўйича асосий воситалар учун амортизация ҳисоблаш ва ҳисобдан чиқариш, алоҳида активлар бўйича ҳисоб операцияларини юритиш, илмий салоҳияти ва моддий техник таъминотлари асосида амалга ошириладиган тадбиркорлик фаолияти йўналишлари бўйича бюджетдан ташқари топилган маблағларнинг бухгалтерия ҳисоби ва ички аудитни ташкил қилиш ишларида яққол намоён бўлмоқда.

Шунинг учун ҳам олий таълим муассасаларида бошқарув механизмларини такомиллаштиришда ички аудитни ташкил этиш алоҳида ўрин тутади. Мазкур ишлар ўзини ўзи молиялаштириш ва молиявий мустақилликка эришган олий таълим муассасалари учун яна ҳам муҳимдир. Чунки бугунги кунда молиявий мустақилликка эришган олий таълим муассасаларида “қайта алоқа” сифатида сарфланган маблағларининг самарадорлигини баҳолаш, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий назорат ишларини тўғри ташкил этилиши, ўз навбатида,

ортиқча харажатларни олдини олиш, ҳар бир сўмлик маблағлардан самарали фойдаланишни назарда тутати. Бу ўз навбатида мазкур субъектларда алоҳида ички аудит ва молиявий назорат хизматини самарали ташкил этиш зарур бўлади. У олий таълим муассасалари фаолиятининг турли йўналишларини ўрганиш ва тегишли маълумотларни олишда яқиндан ёрдам беради.

Олий таълим муассасалари бюджет ташкилоти сифатида таълим хизматларини кўрсатиб, бозорнинг тенг рақобатли субъекти саналади. Бу ўз навбатида, уларнинг бозор механизмлари асосида ишлаши орқали кўрсатилаётган хизматлар сифатига, талаб ва таклиф асосида таълим хизматлари баҳосини белгилашда амалдаги меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга асосан олийгоҳларнинг реал харажатларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширишни талаб этилади. Таълим хизматларининг бозор қийматини аниқлаш методларини ишлаб чиқишни, яъни 1 та талаба учун сарфланадиган харажатларнинг реал миқдорларини аниқлашни заруриятга айлантиради. Чунки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 июндаги ПҚ-5157-сонли “2021/2022 ўқув йилида Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилишнинг давлат буюртмаси параметрлари тўғрисида”ги Қарори асосида ҳозирги кундаги талабалар учун қиланадиган тўлов-шартнома билан боғлиқ харажатлар олий таълим муассасасининг реал харажатларини келиб чиққан ҳолда амалга оширилиши белгиланган [13].

Тадқиқот ишида ички аудит хизмати ва уларнинг ходимларининг фаолиятини такомиллаштириш – асосий мақсад сифатида белгиланиб, уларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу мақсадлар сирасида:

- олий таълим муассасаларида ички аудит бўлими бош аудиторнинг лавозим мажбуриятларининг етарлича бажарилмаслиги;
- олий таълим муассасаларини молиявий бошқарув фаолиятида ички аудит иштирокининг шакли ва даражасини қай даражада эканлигини ўрганиш;
- таълим муассасаларида ички аудит бўлими дуч келадиган муаммоларни ва уларни бартараф этиш йўллариини ўрганиш белгиланган.

Олий таълим муассасаларида бюджетдан ташқари маблағлар ички аудити ва назоратини ташкил қилишнинг методологик масалалари бўйича олиб борилган тадқиқотлар асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар ишглаб чиқилди:

1. Олий таълим муассасаларида ички аудит ва молиявий назоратни ривожлантириш муҳим саналади. Чунки ички аудит ва молиявий назоратнинг ўзига хос жиҳатларини билишлари таълим муассасаси раҳбарларига нафақат давлат муассасаси билан бир қаторда молиявий мустақиллика эришган таълим ташкилотлари фаолиятини самарали бошқаришни ташкил этишда ушбу шаклдан оптимал фойдаланиш имконини беради.

2. Ҳалқаро ва миллий амалиётда олий таълим муассасаларининг шиддатли рақобат муҳитидаги фаолияти, энг аввало, таълим сифати билан бир қаторда ундан истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини тўла қондиришга алоҳида эътибор қаратилади. Шунини таъкидлаш керакки, мамлакатда бозор муносабатларининг ривожланиши билан ички аудит ва молиявий назорат давлат, молиявий мустақиллика эришган ва нодавлат олий таълим муассасаларининг бошқарув фаолиятларида тобора муҳим аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида, мазкур таълим муассасаларида ички аудит ва молиявий назорат хизматида ички институционал ўзгаришлари амалга оширишни, юқоридаги белгиланган муаммоларининг ечимлари бўйича берилган таклиф ва тавсиялар фойдаланиш зарур бўлади.

3. Олий таълим муассасаларида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим муассасалари бош аудиторининг намунавий лавозим мажбуриятлари Йўриқномасини тасдиқлаш ҳақида” буйруғи билан бош аудиторнинг лавозим фаолиятларига қўшимча равишда ишлаб чиқилган йўналишлари қўшиш ва ички молиявий назоратни бевосита кучайтиришни талаб қилади. Бу давлат ва молиявий мустақилликка эришган олий таълим муассасаларига ички аудит ва молиявий назоратни ташкил этишни такомиллаштиришга эришиш мумкин бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қарор (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 60-сонли Қарори, Тошкент шаҳри, 2021 йил 24 декабрь <https://lex.uz/docs/5793261>

2. Қарор (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 61-сонли Қарори, Тошкент шаҳри, 2021 йил 24 декабрь <https://lex.uz/docs/5793251>

3. Ш.Э. Амирханов (2012) Развитие внутреннего финансового контроля в бюджетных учреждениях (на примере бюджетных учреждений в сфере высшего профессионального образования) автореферат диссертации соискание ученой степени кандидата экономических наук, Махачкала – 2012, стр.-22.
4. О.В.Журавлева (2011) Организация внутреннего финансового контроля в филиалах государственных бюджетных образовательных учреждений высшего учреждений высшего профессионального образования. автореферат диссертации соискание ученой степени кандидата экономических наук, Москва – 2011, стр.-28.
5. А.К.Ибрагимов, Б.Б.Сугирбаев (2010) Бюджет назорати ва аудити. Ўқув қўлланма. infoCOM.uz МЧЖ. Т.: 2010, 192 б.
6. С.У.Меҳмонов (2018) Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш. Иқт.фан.док. (DSc) илм.дар.олиш учун ёзил. дис.автореф.-Т.:2018. –Б36.
7. Ш.В.Ғаниев (2008) Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий назоратни такомиллаштириш (таълим тизими мисолида) Иқт.фан.ном.илм.дар.олиш учун ёзил. дис.автореф.-Т.:2008.
8. А.А.Остонақулов “Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш” монография. Т: VNESHINVESTPROM нашриёти, 2021, 208 бет.
9. З.У.Хамидова (2021) Бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат хизматлари фаолиятини самарали ташкил қилиш масалалари: Монография – Т.: 2021, - 183 б.
10. Низом (2003) Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг “Олий таълим тўғрисида низомни тасдиқлаш ҳақида”ги буйруғи (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 22 февралда 1222-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган), Тошкент ш., 2003 йил 9 январь, 9-сон
11. Кодекс (2013) Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси.
12. Буйруқ (2010) Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида, Ўзбекистон Республикаси молия вазирлигининг 105-сонли буйруғи, 2010 йил 17 декабрь
13. Қарор (2021) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 июндаги ПҚ-5157-сонли “2021/2022 ўқув йилида Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилишнинг давлат буюртмаси параметрлари тўғрисида”ги Қарори, <https://lex.uz/docs/5472291>
14. Буйруқ (2020) Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим муассасалари бош аудиторининг намунавий лавозим мажбуриятлари Йўриқномасини тасдиқлаш ҳақида” 191- сонли буйруғи, 2020 йил 13 март.